

М.МІХНОВСЬКИЙ ПРО ДУХОВНО-ОСОБИСТІСНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

В.П.Ситнік

науковий співробітник

Інституту вищої освіти АПН України

Стаття присвячена ролі наукових досягнень лідера Українського незалежного руху М.Міхновського в освітній, педагогічній та патріотичній діяльності. М.Міхновський намагався відстоювати необхідність національної освіти та науки не лише в теоретичних пошуках, але й залучив українську спільноту до просвітницької роботи. Ідеї М.Міхновського сприяли формуванню національної свідомості й активності громадян, які мають не лише академічні, але і практичні інтереси.

Ключові слова: розбудова української національної освіти, демократизація процесу навчання і виховання, принципи особистісної спрямованості трансформації суспільного життя

Видатний борець за державну незалежність України, ідеолог і фундатор самостійницької течії в українському національному русі початку ХХ ст. М.Міхновський необхідною передумовою політичного самовизначення і соціально-економічного розквіту нації вважав її духовне відродження, яке могло, на його думку, відбутися лише на основі повноцінного розвитку й функціонування національної освіти.

Обґрунтувавши ще у 1898 р. разом з Б. Грінченком положення, що в історії України кожен раз духовна руїна підготовляла політичну і тому відродження неможливе “без рідних шкіл, без рідної науки і просвіти...”¹ М. Міхновський все життя приділяв цій проблемі неослабну увагу. Національна школа повинна була, за задумом М. Міхновського, виховувати високо-освічених патріотів-демократів, всебічно розвинених особистостей, духовно-моральна сила яких зумовлювала б економічну й політичну міць нації.

Як політик-прагматик М. Міхновський органічно поєднував теоретичне обґрунтування шляхів трансформації національної освіти з практичною діяльністю у цьому напрямку. Вже у “Відозві до Українців в справі заснування українського університету”, крім теоретичного обґрунтування необхідності організації національної освіти й науки робилася спроба зацікавити українську громадськість і залучити її до конкретної співпраці з реалізації запропонованої програми створення університету, який готував би національно свідомі кадри. Спроба не вдалася, однак цього ж 1898 р. М.Міхновський задумує видавничий проект під назвою “Русини з початком ХХ ст.”, до виконання якого намагався залучити найбільш авторитетних представників української еліти (В.Антоновича, Б.Грінченка,

О.Маковея, І.Франка). Це мала бути своєрідна енциклопедія українознавства, яка, за словами О.Лотоцького, дала б огляд усіх сфер українського життя, звісно, українською мовою і відповідного ідеологічного спрямування.

Така книга була вкрай необхідною, оскільки українське населення підросійської України було повністю позбавлене доступу до об’єктивної інформації про себе і свою землю, і навіть початковій грамоті вчилася з чужих по духу російськомовних підручників, що дуже негативно впливало на формування особистості українця. Проект також не вдався, переважно через брак коштів на видання. Проте невдачі не зупиняли М.Міхновського. Навпаки, він ще з більшим запалом брався за освітянські справи. Перебравшись у другій половині 1898 р. до Харкова, М.Міхновський активно включається у діяльність харківського Товариства поширення у народі грамотності, де виступає за навчання українських дітей рідною мовою. Він акцентує увагу на психологічно-ціннісних бар’єрах, які постають перед українським школярем, коли той потрапляє у своїй школі в чуже мовне і соціокультурне середовище. Букварі і підручники писалися малозрозумілою для українських дітей російською мовою, наведений в них образно-прикладний матеріал погано сприймався ними, оскільки не відповідав їхньому повсякденному досвіду та світосприйняттю. В одному зі своїх виступів на засіданні Товариства М.Міхновський навів слова К.Ушинського про те, що українська дитина з свого дому, який є для неї світлим раєм, де все ясно, зрозуміло, близько серцю “потрапляє в темне пекло – російську школу, де все темне, чуже,

незрозуміле”¹. Таке навчання, підкреслював М.Міхновський, нічого не дає ні душі, ні серцю дитини. Які ж результати такого стану шкільної освіти – запитує М.Міхновський і відповідає знову словами великого російського педагога: «“Що ж дала така школа?” – задає питання К.Ушинський і відповідає: “Гірше, аніж нічого: вона лише затримала на кілька років природний розвиток дитини”». Ті крихти знання, які діти засвоюють у такій школі, швидко вивітрюються, оскільки не відповідають життєвому досвіду дитини, ввібраному нею духові її народу.

У 1900 р. виходить у світ “Самостійна Україна” М.Міхновського – своєрідний маніфест українського самостійництва, у якому було викладено новий політичний світогляд, особливості якого Д.Донцов вбачав у тому, що він був “наскрізь активістичний”. Носієм, збудником цієї націотворчої активності мала виступити, на переконання М. Міхновського, національна інтелігенція. На неї покладалася місія консолідації зусиль усіх верств українського народу довкола спільної мети – здобуття політичної свободи і побудови самостійної, соборної, демократичної, соціально справедливої держави. Головними морально-психологічними рисами українців нової доби, згідно з ідеями “Самостійної України”, мали стати рішучість, принциповість, відповідальність, жертвовність в ім’я України та її народу. Такі риси можуть бути сформовані лише завдяки послідовному, цілеспрямованому просвітницько-виховному впливу на особистість. У цьому напрямку й повинна була, передусім, зосереджуватись активність української національно свідомої еліти. І саме такого повноцінного духовного відродження особистості українця найбільше боялася, на переконання М. Міхновського, російська імперська влада.

Восени того ж 1900 р. М.Міхновський пише “Одвертий лист до міністра Сипягіна”, у якому гнівно засуджує намагання російської бюрократії витравити самий дух народу. Приводом для написання цього листа була заборона царським міністром внутрішніх справ Сипягіним робити написи українською мовою на пам’ятнику І.Котляревському у Полтаві. Для Росії, наголошував М.Міхновський, замало того, що вона перетворила українців у націю “рабів-паріїв”, які змушені постачати матеріальні і навіть людські ресурси, щоб підтримувати ворожу їм російську державність. Вона хотіла б перетворити їх і в духовних рабів: “Вас дратує, – писав М.Міхновський, – що Ваші раби сміють щось ховати в душі; Вас гніває, що парії мають якусь “святую святих” у серці, куди Вас не пускають... і Ви ганебною рукою безстыдного чужинця поклали свою заборону на душу нації”. Ємський указ 1876 р. характеризувався

М.Міхновським як “злочинство проти Духу Святого”, оскільки він засуджував цілу українську націю на моральну смерть. Заборона напису українською мовою на пам’ятнику І.Котляревському стала лише свідченням того, йдеться далі в “Листі”, що “... не буде ніколи кінця Вашому гнобительству”, а тому М.Міхновський звертається до українства з рішучим закликом: “Українська нація мусить скинути панування чужинців, бо вони обгиджують саму душу нації”. Під душею нації М.Міхновський розумів ту духовну субстанцію, яка формує особистість окремих індивідів і зумовлює їх консолідацію в єдиний цілісний суспільний організм, що злагоджено функціонує заради досягнення спільних цілей.

М.Міхновський збагнув, що дух нації є внутрішньою основою її життєдіяльності. Замах російського царизму на цю святиню є замахом на саме буття нації, це межа, переступивши яку, вона припиняє своє існування. Цим зумовлюється той радикалізм, яким просякнутий цей документ, закликаючи до свободи будь-якою ціною. Цей лист є цікавим як історичний документ, що свідчить про визнання М.Міхновським визначальної ролі морально-ціннісних, духовних чинників в історичній долі народу. У “Листі” ідеї самостійництва набувають морально-психологічного виразу, спрямовуються на збудження глибинних національно-патріотичних почуттів українського народу. “Одвертий лист” був розрахований на широкий громадсько-політичний резонанс в Україні. Він фактично нічого нового не додав до програми самостійницького руху, викладеної у брошурі “Самостійна Україна”. Пафос цього документа, його емоційна енергетика були спрямовані на свідомість і душу українців. Це, безсумнівно, просвітницький, агітаційно-пропагандистський твір, покликаний будити національну самосвідомість як у середовищі національної еліти, так і у широких верств населення, консолідувати націю. Ідея самостійності набувала високого морального змісту, проголошувалася не тільки політичною, а й духовною цінністю українського народу.

В “Одвертому листі...” М.Міхновський заявив про себе як талановитого публіциста, який усвідомив необхідність працювати з масами, формувати національну самосвідомість як духовну основу політичної активності, консолідації нації в її прагненні до незалежності та самоствердження. Він добре розумів, що тільки свідомо національно-патріотична

позиція більшості представників нації може бути запорукою її суверенітету і прогресивного історичного поступу, а відтак і надійною основою повноцінного розвитку і самоствердження кожної особистості.

М.Міхновський наполегливо і переконливо доводив необхідність розбудови української національної освіти як такої, що орієнтувалася б на національні традиції та духовні цінності народу, навчала б громадян основам знань, необхідних для забезпечення повноцінного суспільного життя і максимальної самореалізації особистості в лоні національного буття. В організаційному плані така освіта повинна діяти на засадах самоврядування відповідно до кращих демократичних здобутків передових європейських країн.

У 1905 р. М.Міхновський разом зі своїми однодумцями і соратниками з політичної боротьби написав проект Конституції незалежної України, у якій вагоме місце відводилося правовим засадам самореалізації особистості. На відміну від соціалістичної ідеології, яка в цей час набувала дедалі більшого впливу в Підросійській Україні і пропагувала абсолютний примат, перевагу колективістських начал суспільного життя, М.Міхновський кінцевою метою суспільного розвитку вважав цілковитий суверенітет особи, створення умов для її всебічного розвитку, повноцінної самореалізації. Суверенітет нації – лише необхідна передумова гуманізації суспільного життя, перетворення людини в самоцінність. Модель суспільного устрою, запропонована у Проекті Конституції поєднує засади правової держави із загальнолюдськими гуманістичними цінностями. Найповніше самоврядування вільних особистостей забезпечуватиме досягнення спільного для всіх громадян прагнення – жити й працювати на власне благо. Заради досягнення такої мети члени суспільства мали консолідувати свої зусилля, створювати спілки, а весь народ український об'єднатись у Всеукраїнській Спілці, яка буде лише засобом задоволення потреб особистості.

Ці загальні принципи особистісної спрямованості трансформації суспільного життя невдовзі переводяться М.Міхновським у площину конкретних завдань національного державотворення. У Програмі Української Народної Партії, створеній у 1906 р. під ідейною егідою і при безпосередній участі М.Міхновського, викладається система радикальних реформаторських змін, які необхідно здійснити для національного і соціального розквічення особистості в Україні. Цікавим є той факт, що в цьому документі лідер українських самостійників висуває на передній план ідеал соціальної

рівності «яко єдиний, котрий може остаточно задовольнити український та інші народи, знищити визиск, безправ'є, знищити сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності і пануванні». Реалізація цього ідеалу дозволить утворити «непідлеглу Україну – Республіку вільних працюючих людей».

Такі вільні особистості можуть постати лише завдяки наполегливій просвітницькій роботі, духовному відродженню нації. Одне з центральних місць у цьому процесі М.Міхновський відводить освіті: «...Українська вільна школа буде тим світлом, що освітить шлях до свободи, буде тим огнем, де гартуватиметься вільний дух...». Школа покликана, насамперед, дати українському народові національну інтелігенцію, яка виконуватиме роль просвітителів, агітаторів й організаторів народних мас. Така освіта буде безпосередньо закорінена в практику суспільного життя, формуватиме активну життєву позицію громадян країни. М.Міхновський сформулював тут імператив, який не реалізований, на жаль й досі. Недарма сучасні дослідники акцентують увагу на необхідності істотно актуалізувати таку функцію навчального процесу як навчання людей «використовувати отримані знання у своїй практичній діяльності: професійній, громадсько-політичній, побутовій та ін.». Виховувати вільних громадян, самодостатніх особистостей здатна, на переконання М.Міхновського, тільки незалежна від влади школа. Через це вона повинна бути підпорядкована громадам, а не державним органам: «Кожна школа належить громаді того району, який ця школа обслуговує, бо школа мусить бути в руках тих, для кого вона призначена і кому служити».

Не важко помітити, що тут М.Міхновський не висуває якихось принципово нових вимог, він просто орієнтується на давню європейську традицію, започатковану ще в епоху Відродження – традицію демократизації процесу навчання і виховання, наповнення їх гуманістичним змістом.

Російський уряд перетворив школу в поліцейську інституцію, підкреслюється в Програмі, яка служить засобом управління духовним життям українського народу. Таке становище мусить бути ліквідоване і школа має служити національним інтересам, підпорядковуючись у своїй діяльності лише Шкільним Радам. Те ж саме стосується вищої школи й Академії наук. Ці “огнища високої культури і науки” недопустимо

віддавати “до рук адміністрації, до рук поліцейської власті”. Вони мають бути автономні (на зразок англійських та німецьких університетів).

У програмі з пафосом, притаманним стилю М.Міхновського, проголошувалося, що право мати свою національну школу “єсть святе право кожної нації, кожного народу”. Цікаво, що вимога обов’язковості загальної освіти однозначно пов’язувалася з наявністю національної школи, інакше обов’язковість освіти із блага перетвориться в зло, оскільки лише посилюватиме національний гніт, надаватиме уряду додаткові важелі впливу на підневільних. У якості підтвердження цієї тези наводиться приклад Німеччини, де “примусова вселюдна освіта – кара Бога для поляків”. Німецькі вчителі “Роблять над дітьми польськими усякі насильства, аби повернути їх на німців”ⁱⁱ. І цьому неможливо протидіяти, оскільки батьки-поляки притягуються до судової відповідальності за спроби не пускати своїх дітей до школи. Так що навчання й виховання, якщо вони зорієнтовані не на потреби природного розвитку особистості, а на задоволення чужих їй інтересів панівних суспільних сил, втрачають свою цінність, перетворюються в негатив.

Національна освіта згідно з програмою мусила бути безплатною, аби усі верстви населення мали до неї однаковий доступ. В Україні мають діяти численні просвітницькі заклади: клуби, бібліотеки, народні університети тощо; видаватися українські газети й журнали. Політичне панування росіян надало їм перевагу економічну й культурну. Однак таке становище не є незворотним: здобуття національної незалежності потягне за собою швидке економічне і культурне відродження українського народу. Русифікація, яка сягнула у містах надзвичайного розмаху, – це патологія для нації, “нарост на нашій народі”. Це явище, на думку М.Міхновського, швидко зникає з першим проявом національної самосвідомості. Росія, підкреслюється у Програмі, вважає, що український народ вже ніколи не відродить свою культуру, що процес асиміляції незворотний. Але це не так: німці також не сподівалися, що чехи, словенці, хорвати відроджуватимуть свою мову і культуру. Та це сталося! Так буде і з Україною.

І в наступні роки М.Міхновський робить все можливе для практичної реалізації своєї програми духовного відродження України. За його ініціативою при харківській Громадській бібліотеці був створений відділ українських книг. Як писала у 1912 р. газета «Сніп» відділ становив «цілу бібліотеку українську – безперечно найповнішу на всю Україну російську».

З метою поширення просвіти, формування національно свідомих, політично активних громадян М.Міхновський, починаючи з 1906 р. і до початку Першої світової війни, намагався видавати цілу низку часописів («Запоріжжя», «Слобожанщина», «Сніп» та ін), ініціював створення, був засновником або співзасновником багатьох громадських організацій. Так у 1907 р. він спробував організувати у Харкові український клуб «Родина», однак жандармерія закрила його. Та невдачі не зупинили М.Міхновського. Вже у 1909 р. він ініціює створення «3-го Харківського Товариства Взаємного Кредиту», яке, за оцінкою жандармського агента «Львовича» було легальним прикриттям групи українців, що збиралися вечорами на засідання, обговорювали питання політичного характеру, пов’язані з українською демократичною програмою та виробляли ідейну платформу боротьби.

А у 1912 р. проблема формування особистості національно свідомих українців знаходить своє достатньо яскраве відображення у створенні літературно-мистецько-етнографічного Товариства ім. Григорія Квітки-Основ’яненки, одним із фундаторів і членом Ради якого був М.Міхновський. Згідно зі статутом Товариства його мета полягала в духовному збагаченні українства й проведенні вільного часу «приємно та корисно». Про широту постановки проблеми формування особистості, різноманітність засобів впливу, які передбачалося задіяти, свідчить перелік мережі заходів у статуті. Передбачалося влаштовувати лекції, реферати та бесіди, організувати подорожі, драматичні вистави, закуповувати книги, передплачувати часописи, влаштовувати танцювальні, літературні та родинні вечорниці й концерти, виставки й конкурси, проводити ігри в шахи, більярд, футбол. У статуті зазначалось також, що Товариство може запрошувати на свої збори видатних вчених, письменників і митців, видавати їхні кращі твори, організувати наукові експедиції для вивчення рідного краю.

Як бачимо, для М.Міхновського і його соратників справа національного відродження і державотворення не була вузько політичним завданням. Він прекрасно розумів, що українська державність, нація може постати лише на ґрунті високих освітніх та морально-духовних якостей українців. Це необхідна передумова й запорука успіху політичних домагань народу. Про несхитну вірність такому підходові свідчить той цікавий факт,

що навіть з початком Української національної революції у 1917 році М.Міхновський, поринувши в напружену політичну боротьбу та діяльність з організації національних збройних формувань не забуває про свої принципи особистісної орієнтації. Створений ним у березні 1917 р. військовий Клуб ім. гетьмана П.Полуботка, на який покладалася ідеологічна робота з організації національно-патріотичного руху у військах, розгорнув широку культурно-просвітницьку та патріотично-виховну роботу. Для забезпечення її ефективності було організовано редакційну, бібліотечну та театральну комісії, була відкрита перша в Києві громадська читальня, яку могли відвідувати всі бажаючі щоденно з 10 години ранку до 8 вечора, було налагоджене регулярне читання лекцій з історії України, проблем культурного та політичного відродження. Театральною комісією влаштовувалися спектаклі та концерти національно-патріотичного змісту (ставилися п'єси «Назар Стодоля» Т.Шевченка, «Наталка Полтавка» І.Котляревського, «На перші гулі» С.Васильченка та ін.). Клубом влаштовувалися масові народні гуляння, вшанування пам'яті

видатних українців тощо. Зважаючи на надзвичайно складну суспільно-політичну, економічну, військову тогочасну ситуацію в Україні можна лише захоплюватися глибоким розумінням М.Міхновським ролі особистості в історичному процесі. Громадяни України для нього були не абстрактні індивіди, «гвинтики» суспільної машини, а самодостатні особистості, які своєю активною життєвою позицією повинні були забезпечити собі зокрема і нації в цілому добробут і процвітання.

Здійснити на практиці намічені проекти М.Міхновському не вдалося через поразку Української національної революції 1917-1920 рр., однак висловлені й обґрунтовані ним принципи формування національно свідомих, політично активних особистостей, спроможних цілеспрямованою діяльністю визначати історичну долю своєї країни, значною мірою актуальні й досі. Вивчення ідей М.Міхновського, що стосуються цієї сфери національного життя, становлять не лише академічний, а й практичний інтерес.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Відозва до Українців* в справі заснування українського університету // ЦДІА України (м. Київ). – Ф. 274. Оп. 1. Од. зб. 536. – Арк. 42 зв.
2. *Державний архів Харківської області*. – Ф. 200. Оп. 1. Спр. 251. – Арк. 108.
3. *Донцов Д.* Націоналізм. – Лондон; Торонто, 1966. – С. 214.
4. *Кремень В.* Якісна освіта: вимоги ХХІ століття // дзеркало тижня. – 2006, 24 червня. – С. 14.
5. *Лотоцький О.* Сторінки минулого // З іменем Святого Володимира: У 2 кн. / Упор. В. Короткий, В. Ульяновський. – К.: Дніпро, 1994. – С. 308.
6. *Міхновський М.* Одвертий лист до міністра Сипягіна // Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2002. – С. 45-46.
7. *Самостійна Україна: Зб. програм укр. пол. партій поч.. ХХ ст.* – Тернопіль. 1991. – С.20-47.
8. *Сніп.* – 1912, 26 лютого. – Ч. 9. – С.7.
9. *ЦДІА України (Київ)*. – Ф.336. Оп.4. Спр.4, арк.167.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2006 р.

